

Vidar Bakkeli og Olav Elgvin

Kunnskapsoversikt om lesbiske, homofile, bifile og transpersoner

Vidar Bakkeli og Olav Elgvin

Kunnskapsoversikt om lesbiske, homofile, bifile og transpersoner

© Fafo 2014
ISSN 0804-5135

Trykk: Allkopi AS

Innhold

Forord	4
Innledning og problemstillinger	5
Begrepsbruk og gangen i notatet	5
Levekårsutfordringer og diskriminering	6
Lesbiske, homofile og bifile	7
Åpenhet om seksuell orientering	8
Helse	8
Bruk av helsetjenester.....	9
Arbeidsliv og studier	9
Vold	10
Sosialt nettverk, trivsel og livsstil	10
Oppvekst og ungdom.....	11
Transpersoner	11
Manglende kunnskap og forståelse.....	12
Utfordringer på ulike arenaer	12
Mangelfullt helsetilbud	13
Lhbt-diskriminering generelt	14
Lhbt, etnisitet og religion	16
Utfordrende tilhørighet	16
Etnisitet og religion.....	17
Erfaringer fra Bergen og Stockholm	18
Bergen kommune	18
Stockholm läns landsting	19
Oppsummering	20
Levekårsutfordringer.....	20
Diskrimineringsomfang	21
Lhbt, etnisitet, religion.....	21
Erfaringer fra Bergen og Stockholm.....	22
Mulige innsatsområder	22
Litteratur	23

Forord

Dette notatet er en kunnskapsoversikt om lesbiske, homofile, bifile og transpersoners situasjon, med fokus på levekårsutfordringer, diskrimineringsomfang og samspill mellom lhbt og etnisitet/religion. Vi redegjør også for erfaringer gjort i Bergen og Stockholm med arbeid for lhbt-inkludering og antidiskriminering. Notatet er skrevet på oppdrag fra Oslo kommune ved Byrådsavdelingen for kultur og næring. Vi takker Toralv Moe i Byrådsavdelingen for godt samarbeid. Videre takk til Ingvild Kvilekval i Bergen kommune og Gunilla Neves Ekman i Stockholm läns landsting for samtaler om erfaringer fra deres inkluderingsarbeid. Olav Elgvin har vært prosjektleder ved Fafo. Vidar Bakkeli har hatt hovedansvaret for å skrive om levekårsutfordringer, diskrimineringsomfang og handlingsplaner, mens Olav Elgvin har hatt hovedansvaret for å skrive om etnisitet og religion. Takk til Hilde Hualand for kvalitetssikring og gode kommentarer. Vi takker også publikasjonsavdelingen for ferdigstilling av notatet.

Oslo, januar 2014

Olav Elgvin og Vidar Bakkeli

Innledning og problemstillinger

Dette notatet er en kunnskapsoversikt om lesbiske, homofile, bifile og transpersoners (lhbt) situasjon i Norge i dag, samt en redegjørelse for erfaringer med inkluderings- og antidiskrimineringsarbeid i Bergen og Stockholm. Kunnskapsoversikten er basert på fem rapporter som ble publisert i 2013. Oppdragsgiver er Oslo kommune ved Byrådsavdelingen for kultur og næring. Problemstillingene for notatet er:

- 1) Hva er levekårsutfordringene for lhbt-personer?
- 2) Hva vet vi om omfanget av diskriminering av lhbt-personer?
- 3) Hva sier forskningen om samspillet mellom lhbt og etnisitet og/eller religion?
- 4) Hva er erfaringene fra arbeid med handlingsplanen i Bergen kommune og arbeid med like rettigheter og muligheter i Stockholm?

Siden det er tematisk overlapp mellom levekår og diskriminering, ser vi dette i sammenheng i gjennomgangen. Kunnskapsoversikten bygger på disse fem rapportene:

- *Seksuell orientering og levekår* (2013) av Norman Anderssen og Kirsti Malterud ved Uni Helse.
- *LHBT i arbeidslivet. En kunnskapsgjennomgang* (2013) av Vidar Bakkeli og Arne Backer Grønningsæter, Fafo.
- *Alskens folk. Levekår, livssituasjon og livskvalitet for personer med kjønnsidentitetstematikk* (2013) av Janneke van der Ros, Likestillingssenteret.
- *Åpne rom, lukkede rom: LHBT i etniske minoritetsgrupper* (2013) av Olav Elgvin, Kristine Bue og Arne Backer Grønningsæter, Fafo.
- *Å ha foreldre av samme kjønn – hvordan er det, og hvor mange gjelder det?* (2013) av Eivind Grip Fjær og Elisabeth Backe-Hansen, NOVA – Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Rapportene har stor tematisk bredde, og to av dem er også kunnskapsoversikter i seg selv (Bakkeli & Grønningsæter 2013; Fjær & Backe-Hansen 2013). Å lage en kunnskapsoversikt innebærer å fortolke, prioritere, sammenstille og forenkle tidvis kompleks forskning. Uni Helses representative levekårsundersøkelse får mest oppmerksomhet i notatet, fordi den gir ny og omfattende kunnskap om levekår og diskriminering på mange områder. Utover disse rapportene vises det også til andre relevante utgivelser.

Begrepsbruk og gangen i notatet

Samlebetegnelsen *lhbt* dekker begrepene lesbisk, homofil, bifil og transperson, og er i dag den mest brukte forkortelsen. Mens lhb er kategorier som defineres ut fra seksuell orientering (om man blir forelsket i og seksuelt tiltrukket av samme og / eller motsatt

kjønn), handler t-en om kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Et femte begrep som benyttes mye, er skeiv (engelsk: queer). Det er både vanskelig og sensitivt å kategorisere mennesker etter kjønnsidentitet og -uttrykk (Elgvin, Bue & Grønningsæter 2013; Stefansen et al. 2009). Ikke minst rommer transpersonbegrepet et stort mangfold. Noen tar avstand fra begrepet og identifiserer seg ikke som transperson, mens andre derimot regner seg som transpersoner (van der Ros 2013:17). I levekårsundersøkelsen om transpersoner bruker van der Ros primært betegnelsen «personer med kjønnsidentitetstematikk» for å dekke mangfoldet av posisjoner og identiteter, herunder transpersoner og transseksuelle. Kjønnsidentitet innebærer «en persons opplevelse av å være mann eller kvinne, mannlig eller kvinnelig, begge deler, ingen av delene, ha en flytende identitet eller å være et alternativt kjønn» (van der Ros 2013:16). Vi har likevel valgt gjennomgående å bruke begrepet transperson i dette notatet. Dette er et vidt begrep, og også det som brukes mest i den eksisterende forskningen. Bruk av bokstaver og forkortelser vil i notatet variere etter hvilke grupper som omtales. For eksempel vil vi i tilfeller hvor transpersoner ikke er med, skrive lhb.

Vi redegjør først for levekårsutfordringer og diskriminering, og behandler lhb-personer og transpersoner hver for seg. Deretter ser vi på samspillet mellom lhbt, etnisitet og religion, før vi belyser erfaringer fra arbeid med likestilling og lhbt-inkludering i Bergen og Stockholm. I oppsummeringen løfter vi frem hovedfunn fra hvert tema, og diskuterer kort mulige innsatsområder.

Levekårsutfordringer og diskriminering

En hovedkilde for kunnskap om levekårene til lesbiske, homofile og bifile i Norge er Uni Helses levekårsundersøkelse fra 2013 (Anderssen & Malterud 2013).¹ Den forrige undersøkelsen av lesbiske og homofiles levekår ble gjennomført i 1999 (Hegna, Kristiansen & Moseng 1999). Uni Helses levekårsstudie gir derfor ny og viktig kunnskap om situasjonen i dag for lesbiske, homofile og bifile. Transpersoners situasjon belyses imidlertid ikke i den undersøkelsen. Janneke van der Ros' studie er den første kvalitative levekårsundersøkelsen om transpersoners situasjon i Norge (van der Ros 2013). Videre viser vi underveis også til Bakkeli og Grønningsæters rapport om lhbt i arbeidslivet (Bakkeli & Grønningsæter 2013) og i mindre grad til Fjær & Backe-Hansen (2013). Vi har valgt å se levekårsutfordringer og forekomst av diskriminering i sammenheng innenfor ulike områder som helse, arbeidsliv og studier, sosialt nettverk, organisasjonsliv, med mer.

---

¹ Levekårsundersøkelsen bygger på en spørreundersøkelse som ble sendt ut til personer registrert i et befolkningsrepresentativt webpanel på 100 000 personer, i perioden november 2012 til mars 2013. Utvalget som svarte, består av rundt 2900 personer mellom 16–82 år. Av disse identifiserte 1768 seg som heterofile menn og kvinner, og 1134 som lesbiske, homofile eller bifile menn og kvinner. Blant bifile deltakere var det en overvekt av personer mellom 20 og 30 år. Størrelsen på utvalget og de ulike undergruppene gjør at man på en systematisk og generaliserbar måte kan sammenligne situasjonen for de forskjellige gruppene.

Levekår handler om økonomiske og sosiale forhold som skaper betingelser for hvordan individer lever sine liv, og om individers ressurser og muligheter til å delta på ulike arenaer, som i arbeid og utdanning, familie, helse, organisasjonsliv og politikk (Anderssen & Malterud 2013:27; Bråthen et al. 2007; Grønningsæter et al. 2009; NOU 1993). Definisjoner av levekår og hva som oppfattes som gode levekår endrer seg over tid, og varierer mellom ulike samfunn. I norsk og skandinavisk levekårsforskning har man tradisjonelt fokusert på levekår som objektivt målbare ressurser, som inntekt, selssetting, utdanning, helse og bolig (se NOU 1993: 17). Et annet perspektiv på levekår dreier seg om individers evner og kapasitet til å realisere mulighetene en har, gitt ens livssituasjon. Et tredje perspektiv handler om opplevd livskvalitet (se Bråthen et al. 2007). Når det gjelder lhbt-personers levekår har sentrale forskningsbidrag særlig fokusert på individers opplevelser og erfaringer på ulike arenaer, blant annet knyttet til opplevd livskvalitet.

I lovverket defineres diskriminering som forskjellsbehandling på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.² Det skilles mellom to former for diskriminering. *Direkte forskjellsbehandling* defineres som «en handling eller unnløtelse som har som formål eller virkning at en person blir behandlet dårligere enn andre i tilsvarende situasjon, og at dette skyldes seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk», mens *indirekte forskjellsbehandling* defineres som «enhver tilsynelatende nøytral bestemmelse, betingelse, praksis, handling eller unnløtelse som fører til at personer stilles dårligere enn andre, og at dette skjer på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk.»³ Diskrimineringsloven inneholder også et forbud mot trakassering på grunn av kjønnsorientering og kjønnsidentitet. Trakassering defineres som «handling, unnløtelser eller ytringer som virker eller har til formål å virke krenkende, skremmende, fiendtlige, nedverdiggende eller ydmykende». Ofte er det vanskelig å definere klart hva som skal regnes som diskriminerende handlinger, og hva som er trakassering eller mobbing.

Lesbiske, homofile og bifile

I gjennomgangen av ulike levekårsområder fokuserer vi på utfordringer, og på forskjeller mellom lhb-gruppene og heterofile. Gjennomgangen bygger primært på Uni Helses levekårsundersøkelse, samt de andre rapportene der de er relevante. En hovedkonklusjon i Uni Helses levekårsundersøkelse er at likhetene er større enn forskjellene når levekårene til lesbiske, homofile og bifile sammenlignes med levekårene til heterofile (Anderssen & Malterud 2013:ii). Samtidig er det et mindretall av lesbiske, homofile og bifile som har utfordringer. Bifile menn og kvinner har på noen områder større utfordringer enn lesbiske og homofile.

---

² Vi viser her til den nye loven som ble innført 1. januar 2014, «Diskrimineringsloven om seksuell orientering». Den gjelder på alle samfunnsområder, unntatt familieliv og personlige forhold.

³ <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2013-06-21-58>

Åpenhet om seksuell orientering

Åpenhet om seksuell orientering er en sentral levekårsfaktor for lhb-personer (Anderssen & Malterud 2013:102). Et flertall av lhb-personene i undersøkelsen opplevde sin seksuelle orientering som berikende, de skammet seg ikke og ønsket ikke å ha en annen orientering. Bifile kvinner og menn mente imidlertid i større grad enn lesbiske og homofile at deres seksuelle orientering var en belastning, og var mindre fornøyd med denne. Det var betydelige og signifikante forskjeller mellom gruppene rundt åpenhet om seksuell orientering. Åpenhet om seksuell orientering var størst blant lesbiske kvinner, over 80 prosent svarte at de var åpne overfor familie, nærmeste arbeidskolleger og venner. Blant bifile kvinner var under halvparten åpne. Det var tilsvarende forskjeller i åpenhet mellom homofile og bifile menn. Lhb-respondentene ble også spurt om hvor fornøyd de var med sin grad av åpenhet. Blant homofile menn var 75 prosent fornøyd, blant bifile menn 66 prosent, blant lesbiske kvinner 79 prosent, og blant bifile kvinner 69 prosent. Det var ikke systematiske forskjeller mellom gruppene. Om lag 20 prosent i alle lhb-gruppene svarte at de skulle ønske de var åpne overfor flere. Dette er en relativt stor andel, og viser at åpenhet fortsatt er en utfordring for mange.

Helse

Lesbiske, homofile og bifile menn skilte seg ikke fra heterofile deltakere innen selvvurdert helse, kronisk sykdom eller fysisk funksjonsnedsettelse. Blant heterofile menn og kvinner svarte henholdsvis 71 og 78 prosent at deres helse var ganske eller meget god. Blant homofile menn 73 prosent, blant bifile menn 67 prosent, blant lesbiske kvinner 76 prosent, og blant bifile kvinner 66 prosent. Blant bifile kvinner var det derimot en signifikant høyere andel som hadde dårligere selvvurdert helse, kronisk sykdom, fysisk funksjonsnedsettelse og langtidssykemeldinger, sammenlignet med heterofile kvinner. En signifikant høyere andel homofile menn enn heterofile hadde hatt en seksuelt overførbart sykdom, henholdsvis 26 prosent og 12 prosent. Blant kvinner var andelen vesentlig høyere blant heterofile kvinner (19 prosent) og bifile kvinner (24 prosent) enn blant lesbiske kvinner (6 prosent).

Flertallet av lhb-personer svarte at deres psykiske helse var god. Sammenlignet med heterofile var det imidlertid en signifikant høyere andel lhb-personer med dårlig psykisk helse. Særlig blant personer under 30 år, og blant bifile kvinner, var det mange som hadde dårlig psykisk helse. Det var generelt høyere forekomst av selvmordstanker blant lhb-personer enn blant heterofile, og systematiske forskjeller mellom gruppene. Blant heterofile menn svarte 30 prosent at de noen gang hadde hatt selvmordstanker. Signifikant flere homofile og bifile hadde hatt dette, henholdsvis 49 og 51 prosent. Blant heterofile kvinner hadde 39 prosent hatt selvmordstanker, mens tilsvarende tall for lesbiske og bifile var henholdsvis 51 og 65 prosent. Også når det gjelder personer som svarer at de har forsøkt å begå selvmord var det signifikante forskjeller, og høyere andeler blant lhb-personer enn blant heterofile. For heterofile menn og kvinner var andelen mellom 4 og 5 prosent, for homofile 10 prosent, for bifile menn 12 prosent, for lesbiske kvinner 12 prosent, og for bifile kvinner hele 19 prosent. Forskjellene mellom lhb-gruppene og heterofile er statistisk signifikante.

Bruk av helsetjenester

De fleste som hadde søkt ulike typer helsetjenester (fastlege, legevakt, legespesialist, konsultasjon i psykiatrien, m.m.) var fornøyd med hjelpen de hadde fått, og det var små forskjeller mellom lhb-gruppene og heterofile. De fleste i alle gruppene hadde vært hos fastlege i løpet av det siste året, og det var ingen systematiske forskjeller mellom gruppene. Sammenlignet med heterofile og lesbiske var imidlertid en signifikant høyere andel bifile kvinner (12 prosent) ganske eller svært misfornøyd med fastlegen/allmennlegen. Lesbiske kvinner har lavere deltakelse i helseundersøkelser for livmorhalskreft og brystkreft enn heterofile kvinner. En høyere andel lesbiske og bifile kvinner (henholdsvis 14 og 16 prosent) hadde vært til konsultasjon ved psykiatrisk poliklinikk eller distriktpsykiatriske sentre, sammenlignet med heterofile kvinner (5 prosent).

Arbeidsliv og studier

Arbeidslivet er en viktig arena for personers levekår, ettersom det gir tilgang til økonomiske ressurser, muligheter til å eie egen bolig, identitet, faglig utvikling og deltagelse på sosiale arenaer (Anderssen & Malterud 2013; Bakkeli & Grønningsæter 2013). Hovedbildet fra Uni Helses undersøkelse er at flertallet blant lhb-personer trives i arbeidslivet. Rundt 80 prosent av lesbiske og homofile opplever arbeidsmiljøet som stort sett inkluderende, mens andelen er lavere blant bifile menn og kvinner, henholdsvis 49 og 66 prosent. Funnene viser at lhb-gruppene ikke opplever mer trakassering fra arbeidsgiver, kolleger og klienter/brukere/pasienter enn heterofile. Samtidig indikerer undersøkelsen at arbeidslivet fortsatt er utfordrende for mange. Lhb-respondentene ble spurt om de hadde opplevd diskriminering på grunn av seksuell orientering. Diskriminering ble definert som å miste arbeidsoppgaver, bli forbigått ved ansettelse, bli tvunget til å slutte i jobben eller gå glipp av forfremmelse. Rundt 10 prosent av lesbiske og homofile svarte at de hadde erfaringer med diskriminering på grunn av sin seksuelle orientering, mens 90 prosent ikke hadde slike erfaringer. Det var signifikant flere blant lesbiske og homofile som hadde opplevd diskriminering enn blant bifile, noe som kan ha sammenheng med at færre bifile er åpne om sin seksuelle orientering på jobben. Videre hadde en betydelig andel observert generelle negative holdninger overfor personer på arbeidsplassen fordi de var lesbiske, homofile eller bifile. Her er det interessante og signifikante forskjeller mellom gruppene. Blant heterofile kvinner hadde kun 16,5 prosent opplevd dette, blant heterofile menn 26 prosent, blant homofile menn, lesbiske kvinner og bifile kvinner 29 til 30 prosent, og blant bifile menn hele 42 prosent. Tilsvarende mange i de ulike gruppene svarer også at de har hørt negative kommentarer eller sett negativ oppførsel overfor kollegaer på arbeidsplassen fordi disse ble betraktet som lhb av andre.

Lhb-personers situasjon i arbeidslivet handler også om i hvor stor grad man kan være åpen om seksuell orientering på arbeidsplassen. Det er betydelige forskjeller mellom lhb-gruppene. Ni av ti lesbiske, og åtte av ti homofile, er åpne overfor de nærmeste arbeidskollegene. Rundt sju av ti er generelt åpne på arbeidsplassen. Bifile er i vesentlig mindre grad åpne om seksuell orientering på arbeidsplassen: kun rundt to av ti bifile menn og tre av ti bifile kvinner er åpne overfor nærmeste arbeidskolleger, og enda færre er gene-

relt åpne på arbeidsplassen (Anderssen & Malterud 2013:50). Dette kan tyde på at det kan være problematisk for mange å være åpen som bifil på arbeidsplassen.

Arbeidslivet er en kompleks arena, og det kan også være diskrimineringsforhold som ikke fanges opp i Uni Helses levekårsundersøkelse. Bakkeli & Grønningsæter (2013) diskuterer forskning som belyser forskjeller mellom ulike bransjer og sektorer, samt mellom by og land, for å nevne noe. NOVA-undersøkelsen fra 1999 fant at respondenter i småbyer var mindre åpne på arbeidsplassen enn respondenter i større byer, og at de i høyere administrative stillinger var mest åpne, mens ansatte i industri og primærnæringer var vesentlig mindre åpne (Hegna 1999 i Bakkeli & Grønningsæter 2013:35). Slike forskjeller belyses ikke i Uni Helses levekårsundersøkelse. Studier fra Sverige har også funnet klare forskjeller mellom ulike bransjer når det gjelder hvor mange som har fordommer mot lhbt-personer, med mest fordommer innen transport og industri, og minst innen offentlig forvaltning (Bergold 2011). I Sverige er det også avdekket andre og mer strukturelle former for diskriminering, som at lesbiske og homofile diskrimineres i ansettelsesprosesser (Ahmed, Andersson & Hammarstedt 2011; Ahmed, Andersson & Hammarstedt 2013b), og at homofile menn tjener mindre enn tilsvarende heterofile menn (Ahmed, Andersson & Hammarstedt 2013a). Tilsvarende former for diskriminering kan også forekomme i Norge, men dette er ikke belyst i forskningen.⁴

Vold

Tidligere studier har funnet at lhb-personer er mer utsatt for vold enn øvrig befolkning, og særlig yngre, homofile menn (se Anderssen & Malterud 2013:14). Uni Helseundersøkelsen finner lavere forekomst av vold enn tidligere studier, og den støtter dermed ikke oppfatninger om at lhb-personer er mer utsatt for vold enn heterofile. Det var kun en liten andel i hver gruppe som hadde opplevd vold eller trusler om vold. Andelen var høyest blant bifile kvinner. Blant menn var det ikke forskjeller mellom homofile og bifile sammenlignet med heterofile. Et stort flertall (mellom 91–98 prosent) var ikke urolig for å bli utsatt for vold eller trusler fra partner, ektefelle eller kjæreste.

Sosialt nettverk, trivsel og livsstil

I hovedsak tyder Uni Helses studie på at det er lite levekårsutfordringer knyttet til lhb-personers sosiale nettverk, trivsel og livsstil. De fleste har gode sosiale nettverk, men bifile kvinner og homofile menn har noe svakere nettverk. En noe høyere andel blant lhb-personer enn blant heterofile svarte at de ofte følte seg ensomme.

Når det gjelder generell tilfredshet med livet, er lhb-personer i gjennomsnitt noe mindre tilfredse enn heterofile menn og kvinner. Bifile kvinner og menn har lavere tilfredshet enn lesbiske og homofile. Det var større likheter enn forskjeller mellom gruppene når det gjelder livsstil. De fleste i alle gruppene var fysisk aktive. Andelen som røy-

---

⁴ I levekårsundersøkelsen ble det spurt om inntekt, men ikke gjort noen analyser av inntektsulikhet. Anderssen og Malterud nevner at undersøkelsen ikke har tilstrekkelig robuste data om inntekt til å analysere inntektsulikhet mellom gruppene (Anderssen & Malterud 2013:68).

ket daglig blant lhb-personer var omtrent som blant heterofile (rundt 16 prosent), men høyere blant bifile kvinner (24 prosent). Det var også få forskjeller mellom gruppene når det gjaldt alkoholbruk. En noe høyere andel blant bifile kvinner og lesbiske svarte at de burde redusere eget alkoholforbruk, sammenlignet med heterofile. Bruk av cannabis var noe mer utbredt blant lhb-personer enn blant heterofile. Når det gjelder fritid og organisasjonsliv fant Uni Helse ingen store systematiske forskjeller: lhb-personene er omtrent like engasjert i organisasjonslivet som heterofile. Når det gjelder hvilke aktiviteter de ulike gruppene bruker mest tid på, er det få forskjeller, med unntak av at lhb-gruppene i gjennomsnitt bruker noe mer tid på kulturelle aktiviteter enn heterofile.

Oppvekst og ungdom

NOVA-forskerne Fjær og Backe-Hansen har laget en kunnskapsoversikt over forskning på barns oppvekst i familier hvor foreldrene er lesbiske eller homofile (Fjær & Backe-Hansen 2013). Studien finner at barnas livssituasjon i familier hvor begge foreldrene er av samme kjønn, i liten grad skiller seg fra situasjonen i familier med heterofile foreldre. Foreldrenes seksuelle orientering er ikke utslagsgivende for om barna har problemer knyttet til psykisk helse, hvordan de fungerer sosialt, skoleprestasjoner og mobbing. Generelle risikofaktorer ved oppvekst- og omsorgsmiljøet i familien er viktigere, som rusmisbruk, om foreldrene har psykiske problemer, dårlig økonomi, skilsmisser, med mer. Mye av forskningen fokuserer på lesbiske mødre, mens situasjonen i familier med to homofile fedre er lite belyst. Det er også metodiske utfordringer i forskningen.

Uni Helses levekårsundersøkelse omfattet personer fra 16 år og oppover. Analysene fokuserer i liten grad på situasjonen til unge aldersgrupper på de ulike levekårsområdene. Det ble stilt spørsmål om studenters erfaringer med trakassering og diskriminering i skole- og studiesituasjon. Det var imidlertid få studenter med i utvalget, noe som gjør at resultatene blir usikre og må tolkes med varsomhet. Et mindretall hadde opplevd å bli trakassert av lærer eller medstudenter det siste året, men det er noen interessante forskjeller mellom gruppene. Blant homofile menn hadde 24 prosent opplevd trakassering fra lærere det siste året, og 37 prosent trakassering fra medstudenter. Til sammenligning hadde kun 7 og 15 prosent av heterofile menn opplevd trakassering fra henholdsvis lærere og medstudenter. Mens rundt 10–15 prosent av bifile og heterofile kvinner hadde opplevd trakassering fra lærere og medstudenter, var det svært få lesbiske kvinner som hadde slike erfaringer. Funnene kan samlet sett indikerer at skolen utgjør en utfordrende arena, men de må som nevnt tolkes forsiktig.

Transpersoner

Studien *Alskens folk* (van der Ros 2013) er en kvalitativ levekårsundersøkelse som belyser transpersoners erfaringer i hverdagslivet innen ulike arenaer som familie, skole, arbeidsliv, helsevesen og andre offentlige tjenester. Det har ikke vært forsket på transpersoners livssituasjon og levekår i Norge tidligere, og studien er av en utforskende

karakter. Det er ikke enkelt å anslå hvor mange transpersoner som finnes i Norge, og det er ikke enighet om omfanget (van der Ros 2013:20-21). Ulike studier beregner og definerer dette på ulike måter. Det henvises årlig 100–120 personer til Seksjon for transseksualisme ved Rikshospitalet, og 20–30 av disse får diagnose som transseksuell.⁵ Antallet transpersoner er betydelig høyere enn dette. Van der Ros oppgir at det kan finnes rundt 20 000–25 000 transpersoner i Norge.⁶

Levekårsundersøkelsen bygger på et kvalitativt forskningsopplegg, bestående av tre fokusgruppesamtaler med i alt 19 personer. Funnene fra studien kan ikke generaliseres til hele gruppen av transpersoner (en gruppe som i seg selv er vanskelig å definere eller avgrense), men de gir en bedre forståelse av utfordringer, livssituasjon, strategier og erfaringer. Alderen på informantene varierte fra 17 til 60 år, de fleste var mellom 35–45 år. Kjønnstilhørighet og -uttrykk varierte. Flere hadde gjennomgått kjønnsbekreftende behandling (i form av blant annet hormonbehandling og kirurgiske inngrep). Noen ønsket slik behandling men hadde ikke fått den nødvendige diagnosen, mens andre ikke ønsket dette. 12 av 19 var mann-til-kvinne-personer, mens fem var fra kvinne-til-mann. To informanter opplevde at de var androgyne, altså verken mann eller kvinne (van der Ros 2013:35).

Manglende kunnskap og forståelse

En klar utfordring for transpersoner, som også trekkes frem i van der Ros sin studie som et hovedfunn, er manglende forståelse for og kunnskap om kjønnsidentitetstematikk i deres omgivelser. Informantene erfarte dessuten lav toleranse for å gå på tvers av etablerte kjønnsnormer og -uttrykk. Dette gjaldt på forskjellige arenaer, som på arbeidsplassen, i skole, i offentlige institusjoner, samt i nære omgivelser og familie. Informantene hadde negative erfaringer knyttet til intoleranse og transfobiske holdninger, og til stigmatisering, utestenging, trakassering og diskriminering.

Utfordringer på ulike arenaer

Å leve skjult som transperson innebærer ifølge van der Ros betydelige belastninger. Belastningene innebar redusert livskvalitet, stadig frykt for å bli avslørt, en stresset livssituasjon og opplevelser av skam (van der Ros 2013:93). Van der Ros påpeker at de fleste transpersoner og personer med kjønnsidentitetstematikk velger å skjule dette for omgivelsene. Frykten for å stå frem skaper derfor klare utfordringer for mange personers livssituasjon og levekår. Alle informantene i undersøkelsens utvalg hadde stått frem som transpersoner for sine omgivelser, og ingen hadde angret på det. De opplevde i hovedsak å bli tatt vel imot, og at dette steget var mindre farlig å ta enn de hadde trodd på forhånd (van der Ros 2013:43). Informantene hadde valgt ulike strategier for og grader av åpenhet. Selv om det å stå frem for noen hadde medført betydelige omkostninger, mente alle informantene, ifølge van der Ros, at det å leve med skjult kjønnsidentitet

---

⁵ <http://kilden.forskningsradet.no/c17251/artikkel/vis.html?tid=83490>

⁶ <http://www.forskning.no/artikler/2013/januar/346799>

hadde vært mer belastende. Det var noen generasjonsforskjeller i utvalget knyttet til å stå frem. Yngre informanter opplevde at det var bedre tilgang på informasjon, hjelp og veiledning med hensyn til å leve ut sin kjønnsidentitet, og mer åpenhet rundt temaet, enn eldre informanter.

Ungdom med tematikk knyttet til kjønnsidentitet er i en sårbar situasjon. De møtes av mange forventninger i forbindelse med både kjønn, identitet og seksualitet, fra familie, venner, i skolesituasjon og i samfunnet for øvrig. Mange informanter hadde opplevd liten toleranse for annerledeshet i skolen, og hadde erfaringer med mobbing og vold. Studien finner at det er mindre handlingsrom for gutter som bryter med mannlige kjønnsuttrykk, enn det er for jenter (van der Ros 2013:94). Van der Ros påpeker at det er manglende kompetanse på tematikken i barnehage, skole, helsevesen og andre offentlige institusjoner. Mangel på veiledning og hjelpetilbud kan føre til redusert psykisk helse og forverret livssituasjon.

Arbeidslivet fremstår som en utfordrende arena for transpersoner. Informantene har delte erfaringer knyttet til å komme ut på arbeidsplassen. Flere informanter hadde negative erfaringer. Noen hadde opplevd trakassering og diskriminering, som å bli fratatt arbeidsoppgaver eller få en følelse av å bli overvåket. Tre informanter opplevde å miste jobben eller bli forsøkt presset ut. Flere hadde hatt negative opplevelser, som at kolleger og andre holdt avstand eller sluttet å hilse. Noen hadde hatt positive erfaringer med å stå frem. Støtte og tilrettelegging fra arbeidsgiver hadde vært en viktig faktor, ettersom dette også bidro til mer respekt og støtte fra kolleger (van der Ros 2013:51). Bakkeli og Grønningsæter oppsummerer sentrale internasjonale forskningsbidrag om transpersoners situasjon, som samlet peker mot at arbeidslivet er utfordrende for transpersoner (Bakkeli & Grønningsæter 2013:69) Frykt for å miste jobben hindrer mange i å komme ut (Whittle, Turner & Al-Alami 2007:31). Transpersoner i EU-landene opplever generelt mer diskriminering på arbeidsplassen enn lhb-gruppene, ifølge en stor komparativ spørreundersøkelse fra 2013 (European Union Agency for Fundamental Rights 2013:16). Det er høyere arbeidsledighet blant transpersoner enn blant lhb-personer og heterofile, og flere jobber som selvstendig næringsdrivende (Lehtonen & Mustola 2004:69; STA 2008).

Mangelfullt helsetilbud

Van der Ros' studie finner at det er klare mangler i tilbudet om helsetjenester til transpersoner. Tilbudet er særlig mangelfullt for de som ikke har fått diagnose om transseksualisme ved Rikshospitalet, og som kun får tilbud om offentlige helsetjenester. Ifølge studien er det for lavt kompetansenivå rundt transpersoner og kjønnsidentitetstematikk i helsevesenet. Informantene påpekte at det er behov for mer tilpassede og differensierte helsetjenester. Behovene varierer betydelig, fra veiledning rundt hvordan forholde seg til kjønnsidentitet, via mindre omfattende grep, som stemmetrening, proteser og hårfjerning, til kirurgiske inngrep og hormonbehandling.

Lhbt-diskriminering generelt

Vi har begrenset grunnlag for å si noe generelt om i hvor stor grad lhbt-personer diskrimineres i Norge i dag. Diskriminering er vanskelig å definere både i forskningen, lovverk, i politikken og i hverdagen, og folk tolker og erfarer hendelser på ulike måter. Anderssen og Malteruds levekårsundersøkelse stilte kun spørsmål om lhb-personers diskrimineringserfaringer i arbeidslivet, ikke om andre arenaer. Når det gjelder arbeidslivet var det, som vi skrev på side 9, et mindretall på rundt 10 prosent som hadde opplevd ulike former for diskriminering på grunn av seksuell orientering på arbeidsplassen. Dette inkluderer å miste arbeidsoppgaver, ikke å ha blitt ansatt, blitt tvunget til å slutte eller gått glipp av forfremmelse. Over 20 prosent av lesbiske og homofile har også opplevd å få negative kommentarer. Anderssen og Malterud analyserer ikke forskjeller mellom bransjer, sektorer og ulike steder. Mer strukturelle diskrimineringsformer knyttet til ansettelsesprosesser og lønn kan også forekomme, jf. svensk forskning. Når man sammenligner 2013-funnene med NOVA-undersøkelsen fra 1999, indikerer 2013-undersøkelsen at det forekommer mindre diskriminering i arbeidslivet enn tidligere.⁷

Det er vanlig å anta at diskriminering henger sammen med forekomst av negative holdninger. Uni Helse gjennomførte i tillegg til levekårsundersøkelsen en holdningsundersøkelse. Svarene kan sammenlignes med en tidligere holdningsstudie fra 2008 (Anderssen & Slåtten 2008). Færre hadde negative holdninger til lhbt-personer i 2013 enn i 2008, men andelen med negative holdninger kan fortsatt sies å være betydelig, særlig blant menn. Blant menn var 7–8 prosent negative til lesbiske og bifile kvinner, og 16 prosent negative til homofile og bifile menn. Når dobbelt så mange menn var negative i 2008. Blant kvinner var mellom 4–5 prosent negative til lesbiske og homofile, og rundt 10 prosent negative til bifile kvinner og menn. En høyere andel var negative til transpersoner, blant menn rundt 20 prosent, og blant kvinner 9 prosent. En annen kilde til data om dette er den internasjonale spørreundersøkelsen World Values Survey, som blir gjennomført med noen års mellomrom i land i hele verden. Et av spørsmålene som blir stilt der for å måle antipati mot sosiale grupper, er spørsmålet om «hvem man ikke vil ha som nabo». I sin rapport om lhbt-tematik i etniske minoritetsgrupper bruker Elgvin, Bue og Grønningsæter tall fra World Values Survey for å si noe om utviklingen i holdninger til homofili i Norge. De finner en merkbar nedgang i antipatien mot homofile over tid: Mens det var 19,5 prosent som ikke ønsket homofile som naboer i 1990, var det 8,3 prosent som ikke ønsket det i 2007 (Elgvin, Bue & Grønningsæter 2013:23).

Spørreundersøkelser fra utlandet er også relevante for å belyse diskrimineringsomfang i Norge. I en dansk levekårsundersøkelse fra 2009 belyses generelle erfaringer med diskriminering (Gransell & Hansen 2009). Av homofile og lesbiske hadde 19 prosent opplevd dette i løpet av det siste året, mens 3 prosent av bifile og 4 prosent av transpersoner hadde opplevd det samme (Gransell & Hansen 2009:49). En annen studie, EU LGBT Survey 2013, belyser lhbt-personers diskrimineringserfaringer i EU-land

---

⁷ I 1999 svarte 19 prosent av kvinnene og 24 prosent av mennene at de hadde opplevd diskriminering på arbeidsplass eller studiested (Hegna, Kristiansen & Moseng 1999). Spørsmålene er forskjellig utformet i de to undersøkelsene, slik at svarprosentene ikke kan sammenlignes direkte.

(European Union Agency for Fundamental Rights 2013).⁸ I gjennomsnitt svarte 47 prosent at de hadde opplevd diskriminering eller trakassering på grunn av seksuell orientering i løpet av det siste året. I Danmark hadde 31 prosent opplevd diskriminering, og i Sverige 35 prosent (European Union Agency for Fundamental Rights 2013:16). Studien konkretiserer imidlertid i liten grad hva som menes med diskriminering. I studien til Elgvin, Bue og Grønningsæter brukte de World Values Survey til å si noe om holdningene til homofile i Norge sammenlignet med resten av verden. I 2007 var Norge et av de mest homoliberala landene i verden, bare slått av Sverige, Nederland og Andorra (Elgvin, Bue & Grønningsæter 2013:24).

Samlet sett vil vi være varsomme med å konkludere rundt diskrimineringsomfang av lhb-personer. Mye peker i positiv retning, som mer positive holdninger til lhbt i befolkningen, at flere enn før er åpne om seksuell orientering, og at det tilsynelatende er mindre diskriminering i arbeidslivet i 2013 enn det var i 1999. Levekårsundersøkelsen peker mot at lhb-personer i liten grad diskrimineres på ulike samfunnsarenaer. Det er gjennomgående få systematiske forskjeller mellom lhb-personer og heterofile på de ulike levekårsarenaene. Samtidig kan andelen blant lhb-gruppene med problemer knyttet til psykisk helse og det at flere har selvmordstanker være en indikator på at det forekommer diskriminering. Det er et substansielt mindretall innenfor lhb-gruppene som har det mindre bra, og som i større grad har erfaringer med diskriminering og trakassering på ulike arenaer. Bifile synes å være særlig utsatt.

Det er vanskelig å si noe generelt om hvor mye diskriminering transpersoner møter. Den kvalitative levekårsundersøkelsen om transpersoners situasjon i Norge gir et begrenset kunnskapsgrunnlag for å kunne si noe generelt om diskrimineringsomfang. Studien viser like fullt at transpersoner er en sårbar og utsatt gruppe når det gjelder diskriminering. Det er manglende kunnskap og forståelse i samfunnet, både innen helsevesen, skole og i andre offentlige institusjoner (van der Ros 2013). Mange i gruppen velger å leve skjult. Uni Helses holdningsundersøkelse fra 2013 fant at majoritetsbefolkningen har mer negative holdninger til transpersoner enn til lhb-personer (Anderssen & Malterud 2013). Arbeidslivet er en særlig vanskelig arena, hvor transpersoner er ekstra utsatt for diskriminering og trakassering (Bakkeli & Grønningsæter 2013; STA 2008; van der Ros 2013; Whittle et al. 2008). EU LGBT Survey fant at transpersoner generelt opplever mer diskriminering i arbeidslivet enn lesbiske og homofile (European Union Agency for Fundamental Rights 2013). Det er også betydelig høyere arbeidsledighet blant transpersoner enn blant de andre gruppene.

---

⁸ EU LGBT Survey 2013 ble gjennomført som en webbasert survey, hvor totalt 93 000 personer svarte i 28 EU-land. Undersøkelsen er ikke representativ for befolkningene, ettersom den ikke er basert på et tilfeldig og representativt utvalg. Den er imidlertid nyttig for å sammenligne mellom land.

Lhbt, etnisitet og religion

Levekårsundersøkelsen om lhb-personer fra Uni Helse tematiserer ikke etnisk bakgrunn, selv om et lite antall av informantene har innvandringsbakgrunn. I stor grad kan den derfor forstås som en undersøkelse som primært omhandler majoritetsbefolkningen. Flere studier har vist at minoritetsgrupper i Norge ofte har dårligere helse og dårligere levekår enn majoritetsbefolkningen (Blom & Henriksen 2008), og dessuten et mer konservativt syn på familieliv og seksualitet (Kavli & Nadim 2009). I Oslo kommune er det et økende antall innbyggere som har minoritetsbakgrunn. Det finnes få undersøkelser om hvordan lhbt-personer i disse gruppene har det. Frem til 2013 var det bare ett empirisk forskningsarbeid som var gjort på temaet (Moseng 2003), i tillegg til fire masteroppgaver (Narvesen 2010; Rafto 2008; Rørlien 2003; Øvergaard 2013). I 2013 laget Fafo en rapport om dette (Elgvin, Bue & Grønningsæter 2013). Denne rapporten er basert på feltarbeid på møteplasser for lhbt-personer, ekspertintervjuer med aktører på feltet, samt dybdeintervjuer med 26 lhbt-informanter med ikke-vestlig bakgrunn.

Rapporten tar utgangspunkt i begrepet *ikke-vestlig minoritetsbakgrunn* – altså ikke i begreper som «innvandringsbakgrunn» eller «muslimer», for eksempel – og går særlig i dybden på informanter fra fire grupper: somaliere, pakistanere, latinamerikanere og arabere. Forfatterne understreker derfor at man skal være varsom med å generalisere funnene i rapporten for mye. For det første er det ikke alle minoritetsgrupper med innvandringsbakgrunn som er dekket i rapporten. En økende i gruppe i Norge har for eksempel bakgrunn fra land i Øst-Europa, der mange er skeptiske til lhbt-personer. Disse gruppene blir ikke diskutert i rapporten. Videre er det en kvalitativ studie basert på et begrenset antall informanter. Til sist skriver forfatterne om faren for seleksjonseffekter, ettersom mange av informantene ble rekruttert fra samme nettverk og miljø. Det vil si at det kan finnes lhbt-personer med minoritetsbakgrunn med helt andre livserfaringer, som ikke kom med i rapporten.

Utfordrende tilhørighet

Likevel mener forfatterne (Elgvin, Bue & Grønningsæter 2013) at man kan si *noe* om situasjonen for lhbt-personer med ikke-vestlig minoritetsbakgrunn ut fra studien. Det overgripende bildet i rapporten er at mange lhbt-personer med ikke-vestlig minoritetsbakgrunn antakelig opplever større levekårsutfordringer, og større vanskeligheter med å finne sosial tilhørighet, enn lhbt-personer i majoritetsbefolkningen. Det er flere grunner til dette. For det første ser det ut som en del lhbt-personer med ikke-vestlig minoritetsbakgrunn sliter med å få aksept fra sin familie eller sitt etniske miljø. Noen av informantene hadde opplevd vold i oppveksten, og andre ble nødt til å bryte kontakten med familien da de kom ut av skapet. Samtidig var det flere av informantene som opplevde vanskeligheter med å komme inn i etnisk norske homomiljøer. Flere hadde opplevd rasisme eller fordommer blant etnisk norske lhbt-personer. Andre hadde opplevd at omgangsformene og verdiene i homomiljøene de ble kjent med, ikke samsvarte med deres egne verdier. Flere oppga at de hadde konservative holdninger når det gjaldt sex eller alkohol, noe de ikke hadde møtt så stor forståelse for i homomiljøene de kom inn i.

På grunn av dette opplevde en del av informantene at de slet med å finne miljøer der de kunne høre til. Dette kunne også medføre andre utfordringer, som rusproblemer eller dårlig økonomi. Mange av informantene opplevde hverdagen som vanskelig, enten på grunn av helse- eller rusproblemer, eller på grunn av dårlig økonomi og generelt ustabile livsforhold. Det var imidlertid flere unntak: En del opplevde livet som godt, og hadde ikke nevneverdige problemer. Dette gjaldt særlig de informantene som enten hadde møtt aksept og forståelse i sitt hjemmemiljø, eller som hadde klart å etablere seg med en fast partner.

Etnisitet og religion

Når det gjelder betydningen av etnisitet og religion, er forfatterne av rapporten (Elgvin, Bue & Grønningsæter 2013) forsiktige med å dra bastante konklusjoner. Det kvalitative materialet er for lite til å kunne generaliseres. Likevel kan det virke som om det er forskjeller i synet på lhbt-tematikk i ulike grupper – og at dette synet i et par av gruppene også ser ut til å være i endring. De latinamerikanske informantene så ut til å ha klart lettest for å få aksept for sine livsvalg fra familien og omgivelsene. De somaliske informantene opplevde til gjengjeld liten aksept i sine miljøer for å leve som lhbt-person. I de arabiske og pakistanske miljøene kan det se ut som om det holder på å bli en viss åpning for å leve som mannlig homofil: Rapporten tegner opp flere livshistorier der pakistanske eller arabiske homofile menn forhandlet seg frem til et halvåpent rom, der de kunne leve ut sin legning og beholde kontakten med familien, så lenge de ikke laget for mye støy rundt det. Når det gjelder betydningen av religion – islam for en del av informantene og katolisismen for andre – går ikke rapporten i dybden på dette. For noen av informantene har religionen blitt opplevd som en viktig årsak til negative reaksjoner de har møtt. For andre, derimot, har religionen blitt opplevd som mer perifer – de tolker det slik at de negative reaksjonene de har møtt i større grad handler om ære og kollektivismen. Noen av informantene, særlig blant dem med muslimsk tro, identifiserer seg også selv som religiøse, og har derfor et ønske om å forsvare sin religion, selv om de ikke er enig i det rådende synet på homofili i islam.

Forskerne skriver også spesifikt om transpersoner med ikke-vestlig etnisk bakgrunn (fem av informantene i studien var transpersoner). Blant informantene i studien ser disse ut til å ha det aller vanskeligst. De opplevde mange av de samme utfordringene som lhb-personene, knyttet til aksept fra både etnisk miljø og familie, og ulike skeive miljøer. Men i tillegg hadde de en del utfordringer som var særegne for dem, knyttet til helse-situasjon, identitet og forhold til egen kropp. Mens lhb-personene i studien i det store og hele opplevde møtet med arbeidslivet og storsamfunnet som uproblematisk, hadde flere av transpersonene opplevd møtet med arbeidslivet som problematisk – ettersom de møtte liten aksept for sin kjønnsidentitet. Slik bekrefter denne studien det van der Ros fant i sin undersøkelse: Transpersoner ser ut til å ha betydelig større levekårsutfordringer enn lhb-personer.

Erfaringer fra Bergen og Stockholm

Bergen kommune

Bergen kommune har gjennom flere år hatt søkelys på arbeid med inkludering og anti-diskriminering av lhbt-personer. Oppmerksomheten har vært på kommunen både som arbeidsgiver og som produsent av velferdstjenester til befolkningen. Kommunens første handlingsplan mot lhbt-diskriminering ble innført i 2008 (Bergen kommune 2008). Denne ble etterfulgt tre år senere av «Handlingsplan 2011-2015» (Bergen kommune 2011). I 2013 kom også en felles handlingsplan som omfatter likestilling mellom kjønnene, etnisitet, nedsatt funksjonsevne og lhbt (Bergen kommune 2013). For å få kunnskap om situasjonen for lhb-ansatte i kommunen, og om holdninger til lhb, var Bergen kommune også oppdragsgiver for Fafo-rapporten «Lesbiske, bifile og homofile arbeidstakere i storbyen».

Fremstillingen av erfaringer bygger på intervju med Ingvild Kvilekval, spesialrådgiver i Bergen kommune. Kommunen mener det var et godt og riktig grep å lage en felles handlingsplan for de fire diskrimineringsgrunnlagene på arbeidsgiverområdet. Dette gjør at man får en felles tilnærming der det er tjenlig. Samtidig er det viktig å ha med seg særtrekk ved de ulike grunnlagene. Lhbt-handlingsplanen gjelder i tillegg til felles handlingsplan, frem til den utløper i 2015. Felles plan har gjort det enklere å informere om strategier og tiltak ute i organisasjonen. På introduksjonsdager for alle nyansatte, som arrangeres to ganger i året, presenteres denne også av kommunaldirektøren / byråden, noe som gjør at den forankres fra lederhold.

Generelt har det vært utfordrende å omsette de overordnede planene og strategiene til handling i praksis, og implementere tiltakene ute i virksomhetene. Skolesektoren er et eksempel på et område hvor det har vært arbeidet mer systematisk. For eksempel har elevrådsledere på ungdomsskoletrinnet deltatt på et opplegg på Regnbuedagene. Et annet eksempel på et innsatsområde har vært å inkludere lhbt-tematikk som et eget tema i det obligatoriske kurset i norsk og samfunnskunnskap for innvandrere. Dette har blitt møtt med blandede reaksjoner fra målgruppen, både positive og negative.

Det har stor betydning å gi god og systematisk informasjon ut i organisasjonen. I spørreundersøkelsen fra 2010 kom det frem at mange ansatte ikke kjente til lhb-handlingsplanen (Grønningsæter & Lescher-Nuland 2010). I ettertid har man derfor i større grad vektlagt informasjon ut i organisasjonen, blant annet i form av lederopplæring. Et annet tiltak som kommunen arbeider med, er å gi arbeidsmiljøutvalgene likestillingsoppgaver. Kommunen tror også at aktivitetsplikten som innføres fra 1. januar vil bidra til økt oppmerksomhet omkring kompetansebygging og lhbt ute i de kommunale virksomhetene.⁹

---

⁹ Aktivitets- og rapporteringsplikten gjelder for alle virksomheter i offentlig sektor, og virksomheter med over 50 ansatte i privat sektor. Plikten innebærer at virksomhetene skal arbeide med tiltak for å skape inkluderende arbeidsplasser for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner, og motvirke diskriminering.

Stockholm läns landsting

Som et av de første landstingene i Sverige, innførte Stockholms läns landsting en egen lhbt-policy i begynnelsen av 2012 (Stockholms läns landsting 2011). Landsting tilsvarer fylkeskommunen i Norge, og hovedoppgavene er helsevesen, kollektivtrafikk samt kulturtilbud. Policyen gjelder for alle virksomheter som landstinget forvalter, og virksomheter som landstinget har avtaler med (for eksempel private aktører innen helsevesenet). Selve bykommunen Stockholm har per i dag ikke en egen lhbt-handlingsplan eller policy, men det pågår politiske diskusjoner i bystyret om dette.¹⁰

Landstingets lhbt-policy er formulert på et overgripende og generelt nivå. Den har tre hovedmål, nemlig 1) synliggjøring av lhbt-perspektiv i landstingets kommunikasjon med befolkningen, 2) å øke ansattes lhbt-kompetanse og 3) at lhbt-personer skal møtes med åpenhet og respekt. Tiltakene for å følge opp målene er også generelle og lite detaljert formulert, siden de skal være aktuelle for ulike typer virksomheter. For eksempel er det et kompetansemål der virksomhetene skal gjennomføre tre tiltak eller arrangementer som øker lhbt-kompetansen hos ansatte i løpet av året.

Ansvaret for at policyen følges opp, ligger på virksomhetsnivå, og disse skal rapportere årlig om hvordan de har arbeidet med å følge opp målene. Policyen ble utformet og følges opp av en enhet innenfor helseforvaltningen i landstinget, med kompetanse innen seksualitet og helse. For å høre om erfaringer med å følge opp lhbt-policyen, har vi intervjuet lederen av denne enheten, Gunilla Neves Ekman.

Ekman forteller at landstinget er inne i en implementeringsfase, hvor de prøver seg litt frem rundt hvordan de skal jobbe overfor virksomhetene i landstinget.¹¹ Virksomhetene bestemmer selv hvordan de vil jobbe for å følge opp målene i policyen. De kan søke om støtte til å gjennomføre tiltak og småprosjekter, som for eksempel seminarer med eksterne forelesere. Denne lhbt-potten er på én million svenske kroner i året, og landstinget har hatt gode erfaringer med denne ordningen. Kompetansebyggende tiltak rettet mot ledere har også vært viktig. For eksempel har det i fire av Stockholms sykehus vært arrangert halvdags lhbt-seminarer for ledere. Lederne tar med seg lhbt-perspektiver og kompetanse tilbake til sin virksomhet og sine medarbeidere. I flere virksomheter arrangeres det også kurs for nyansatte noen ganger i året. Et annet kompetansebyggende tiltak er et webbasert kurs som ble lansert i oktober 2013. Det er rettet mot ansatte, og ligger åpent tilgjengelig på nettet.¹² Siden det er så nytt, foreligger det per i dag få erfaringer med hvordan denne løsningen fungerer. Virksomhetene plikter også å rapportere hvordan de jobber med å oppfylle målene i lhbt-policyen, men rapporteringen har så langt ikke vært systematisk fulgt opp. Man håper å etablere mer systematisk rapportering og oppfølging i 2014. Man har også planer om å sette sammen en pakke eller undervisningsopplegg som kan brukes i virksomhetene.

---

¹⁰ www.qx.se: «Politisk prestige kring HBT-policy i Stockholms stad»
<http://www.qx.se/samhalle/25036/politisk-prestige-kring-hbtpolicy-i-stockholms-stad>

¹¹ «Lafa – Enheten för sexualitet och hälsa», <http://www.lafa.nu/>

¹² Stockholms läns landsting, e-kurs «Hbt - normer, kön och sexualitet»:
<http://lartorget.sll.se/public/courseId/59510/coursePath/59492/ecp/lang-sv/publicPage.do>

På nasjonalt nivå lanserte regjeringen i januar 2014 en ny strategi for lhbt-inkludering og mot diskriminering (Regeringskansliet 2014). Strategien har en rekke fokusområder, som vold og diskriminering, unge lhbt-personer, helsetjenester, privat- og familieliv, kultur og sivilsamfunn.

Oppsummering

I denne kunnskapsoversikten har vi belyst lesbiske, homofile, bifile og transpersoners situasjon knyttet til levekårsutfordringer, diskrimineringsomfang, problematikk knyttet til samspill mellom lhbt og etnisitet / religion. Notatet er basert på fem forskningsrapporter fra 2013. Vi har også sett på erfaringer fra Bergen og Stockholm med handlingsplaner for lhbt-inkludering og antidiskriminering.

Levekårsutfordringer

Levekårsundersøkelsen viser at lhb-personer generelt har det bra, og på mange områder ikke skiller seg fra heterofile (Anderssen & Malterud 2013:ii). Samtidig er det et betydelig mindretall av lesbiske, homofile og bifile som har utfordringer. Bifile menn og kvinner synes på noen områder å ha større utfordringer enn lesbiske og homofile. Vi vil særlig løfte frem følgende utfordringer når det gjelder lhb-personers levekår:

- Helsesituasjon: I hovedsak er det få forskjeller mellom lhb-personer og heterofile når det gjelder allmennhelse. En høyere andel bifile kvinner vurderer imidlertid egen helse som dårlig, sammenlignet med heterofile. Flere homofile menn enn heterofile har hatt seksuelt overførbare sykdommer.
- Psykisk helse: En høyere andel lhb-personer har dårlig psykisk helse, sammenlignet med heterofile. Bifile kvinner utgjør en ekstra sårbar gruppe. Sammenlignet med heterofile er det flere lhb-personer som har hatt selvmordstanker og som har prøvd å ta sitt eget liv.
- Arbeidslivet er en sentral arena for levekår. Selv om flertallet trives bra, har 10 prosent av lhb-personene opplevd diskriminering, og flere har observert negative holdninger til lhbt-personer på arbeidsplassen. Arbeidslivet er fortsatt en utfordrende arena for en betydelig gruppe lhb-personer. Funn kan tyde på at det også kan være utfordringer innenfor skole og utdanning.

Forskningen peker mot at mange transpersoner har betydelige levekårsutfordringer. Generelt velger mange transpersoner å leve skjult (van der Ros 2013). Dette innebærer belastninger. Arbeidslivet er en spesielt vanskelig arena for transpersoner. Mange er utsatt for diskriminering, det er ifølge flere studier høy arbeidsledighet blant transpersoner. Mangel på kunnskap om transpersoner er et problem på en rekke levekårsarenaer, som i helsevesen, på arbeidsplassen, i skolen, offentlige institusjoner, i nære omgivelser og

familie. Ungdomsfasen er en spesielt sårbar tid for personer med kjønnsidentitetstematikk.

Diskrimineringsomfang

Det foreligger begrenset kunnskap for å kunne si noe generelt om i hvor stor grad lesbiske, homofile og bifile diskrimineres i Norge i dag. Uni Helses levekårsundersøkelse hadde bare spørsmål om diskrimineringserfaringer i arbeidslivet, hvor rundt 10 prosent hadde opplevd diskriminering på grunn av seksuell orientering. Dette inkluderer å miste arbeidsoppgaver, ikke å ha blitt ansatt, blitt tvunget til å slutte eller gått glipp av fremmelse. Samlet sett kan funn i studien tolkes dithen at lhb-personer i liten grad diskrimineres på ulike samfunnsarenaer, siden man finner lite systematiske forskjeller mellom lhb-personer og heterofile. Lhbt-holdningene i befolkningen har fra 2008 til 2013 blitt mer positive, men det er fortsatt en betydelig andel som er negative, særlig blant menn (Anderssen & Malterud 2013). Lvekårsundersøkelsen indikerer at det er et mindretall innenfor lhbt-gruppene som har utfordringer knyttet til diskriminering på ulike arenaer.

Det er også begrenset kunnskap om diskrimineringsomfanget når det gjelder transpersoner. Van der Ros' kvalitative levekårsundersøkelse viser imidlertid at transpersoner er en sårbar gruppe som er utsatt for diskriminering på flere arenaer, både i arbeidsliv, skole, helsevesen og når det gjelder offentlige tjenester. Mange i gruppen velger å leve skjult, og man er særlig utsatt for diskriminering i «komme ut»-faser. Forskning viser at arbeidslivet er en særlig vanskelig arena for transpersoner. Generelt i befolkningen er det noe mer negative holdninger til disse enn til de andre lhb-gruppene (Anderssen & Malterud 2013).

Lhbt, etnisitet, religion

Det foreligger lite forskning om samspillet mellom seksuell orientering, etnisitet og religion. Elgvin, Bue og Grønningsæter (2013) er basert på feltarbeid og intervjuer med 26 informanter med ikke-vestlig minoritetsbakgrunn. Studien indikerer at disse opplever større levekårsutfordringer enn lhbt-personer i majoritetsbefolkningen. Informantene har også større vanskeligheter med å finne sosial tilhørighet. Flere sliter med å bli akseptert i egen familie og eget etnisk miljø, men opplever også fordommer og rasisme i etnisk norske lhbt-miljøer. Flere hadde helse- og rusproblemer, dårlig økonomi og problemer med å fungere i hverdagen. Noen informanter klarte seg bedre, og da særlig de som i større grad hadde fått aksept i eget hjemmemiljø, eller som hadde en fast partner. Studien tematiserer visse forskjeller mellom informanter med ulik etnisk bakgrunn. Det virket enklest for de latinamerikanske informantene å få aksept fra familie og sosialt miljø, mens somaliske informanter møtte liten aksept. Pakistanske og arabiske homofile var i en mellomposisjon, flere beholdt kontakt med familien samtidig som de levde ut sin orientering på en diskret måte. Transpersoner med ikke-vestlig etnisk bakgrunn ser ut til å ha det aller vanskeligst, med utfordringer knyttet til både helsesituasjon, identitet, forhold til egen kropp og manglende aksept fra familie og andre.

Erfaringer fra Bergen og Stockholm

Bergen kommune har siden 2008 hatt handlingsplaner mot diskriminering av lhbt-personer, og innførte i 2011 også en felles handlingsplan på tvers av diskrimineringsområdene. Kommunen har gode erfaringer med felles handlingsplan for diskrimineringsgrunnlagene. Dette har blant gjort det enklere å informere ut i organisasjonen. Kommunen påpeker at det har vært utfordrende å omsette planer og strategier til praksis og implementere tiltak. En viktig faktor er å skape et godt og systematisk informasjonsarbeid ute i organisasjonen. Stockholm läns landsting innførte en generell lhbt-policy i begynnelsen av 2012, og de er fortsatt i en utprøvende fase, med vekt på kompetanseutvikling i de ulike virksomhetene. I likhet med Bergen vektlegges lederopplæring og lhbt-kurs for nyansatte. Det finnes også egne lhbt-midler i landstinget som virksomhetene kan søke om støtte fra for å gjennomføre tiltak, og dette har fungert godt. Høsten 2013 ble videre et webbasert kurs lansert. I 2014 vil man ha større oppmerksomhet på systematisk rapportering fra og oppfølging av virksomhetene.

Mulige innsatsområder

Denne kunnskapsstatusen har vært en gjennomgang av fem forskningsrapporter, og har ikke evaluert de politiske tiltakene på feltet. Det er derfor utenfor vårt mandat (og vår kompetanse) å komme med forslag til tiltak. Likevel vil vi avslutningsvis gjøre noen refleksjoner omkring hvilke områder det kan være verdt å satse ekstra på. Rapportene vi har gjennomgått, tyder på at det er tre grupper eller kategorier blant lhbt-personer i Norge som særlig opplever levekårsutfordringer. Det gjelder transpersoner, lhbt-personer med etnisk minoritetsbakgrunn, og bifile kvinner og menn (med majoritetsbakgrunn). En mulig tolkning av dette er at personer i disse gruppene opplever mindre aksept for sin seksuelle orientering eller kjønnsidentitet enn homofile og lesbiske med etnisk norsk bakgrunn. Bifile kan oppleve at folk har mindre aksept for deres seksuelle orientering enn for det å være «ordentlig» lesbisk eller homofil. Transpersoner kan oppleve liten aksept og forståelse for sin kjønnsidentitet, både i private sammenhenger og i arbeidslivet, og opplever også utfordringer i helsevesenet. Lhbt-personer med etnisk minoritetsbakgrunn kan oppleve at det er vanskelig å få sosial aksept, både i sin familie og sine etniske miljøer, og i lhbt-miljøer generelt. Dersom Oslo kommune skal utforme nye tiltak for å bedre levekårene for lhbt-personer, kan det være greit å ha dette i tankene.

Levekårsundersøkelsen til Uni Helse, samt dataene fra World Value Survey som Elgvin, Bue og Grønningsæter (2013) benyttet seg av, tyder på at utviklingen går riktig vei for lhb-personer generelt. Likevel viser levekårsundersøkelsen til Uni Helse at psykisk helse oppleves som en utfordring av mange, og at en vesentlig minoritet har opplevd diskriminering i arbeidslivet. Forholdene for lhbt-personer innenfor både arbeidsliv og helsevesen er derfor områder der det offentlige kan gjøre en større innsats overfor lhbt-personer.

Litteratur

- Ahmed, A., Andersson, L. & Hammarstedt, M. (2011). *Diskriminering mot icke-heterosexuella i anställningssituationen*. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU). Hentet fra <http://www.ifau.se/sv/Forskning/Publikationer/Rapporter/2011/Diskriminering-mot-icke-heterosexuella-i-anstallningssituationen>
- Ahmed, A., Andersson, L. & Hammarstedt, M. (2013a). Sexual orientation and full-time monthly earnings, by public and private sector: evidence from Swedish register data. *Review of Economics of the Household*, 11(1), s. 83-108.
- Ahmed, A. M., Andersson, L. & Hammarstedt, M. (2013b). *Are homosexuals discriminated against in the hiring process?* Article nr. 0038-4038. Uppsala: IFAU - Institute for Labour Market Policy Evaluation. Hentet fra <http://www.ifau.se/Upload/pdf/se/2011/wp11-21-Are-homosexuals-discriminated-against-in-the-hiring-process.pdf>
- Anderssen, N. & Malterud, K. (2013). *Seksuell orientering og levekår*. Uni Helse. Hentet fra <https://bora.uib.no/handle/1956/7550>
- Anderssen, N. & Slåtten, H. (2008). *Holdninger til lesbiske kvinner, homofile menn, bifile kvinner og menn og transpersoner (LHBT-personer) : en landsomfattende representativ spørreundersøkelse, 2008*. Bergen: Universitetet i Bergen, Avdeling for samfunnspsykologi.
- Bakkeli, V. & Grønningsæter, A. B. (2013). *LHBT i arbeidslivet. En kunnskapsgjennomgang*. Fafo-rapport 2013:25. Forskningsstiftelsen Fafo. Hentet fra <http://www.fafo.no/pub/rapp/20315/20315.pdf>
- Bergen kommune (2008). *For inkludering og mangfold - Handlingsplan mot diskriminering av homofile, lesbiske og bifile 2008-2011*. Hentet fra https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/archive/00022/For_inkludering_og_m_22350a.pdf.
- Bergen kommune (2011). *Handlingsplan 2011-2015. Handlingsplan mot diskriminering av lesbiske, homofile, bifile og transpersoner*. Hentet fra https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/archive/00131/Handlingsplan_2011-131874a.pdf.
- Bergen kommune (2013). *Fremtidens arbeidsplass. Handlingsplan for likestilling, inkludering og mangfold for Bergen kommune som arbeidsgiver 2013-2016*. Bergen kommune. Hentet fra https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/archive/00170/Fremtidens_arbeids_p_170567a.pdf
- Bergold, J. (2011). *Öppenhet i arbeidslivet 2011*. Arbeidslivsenheten, Landsorganisationen i Sverige. Hentet fra http://media.lo.se/wp-content/uploads/2011/11/2732-3_Oppenhet_i_arb-liv_A4_webb.pdf
- Blom, S. & Henriksen, K. (2008). *Levekår blant innvandrere i Norge 2005/2006*. Rapport 2008/5. Statistisk sentralbyrå. Hentet fra http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/rapp_200805/rapp_200805.pdf
- Bråthen, M., Djuve, A. B., Dølvik, T., Hagen, K., Hernes, G. & Nielsen, R. A. (2007). *Levekår på vandring: velstand og marginalisering i Oslo*. Fafo-rapport 2007:05. Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo. Hentet fra <http://www.fafo.no/pub/rapp/20005/20005.pdf>
- Elgvin, O., Bue, K. & Grønningsæter, A. B. (2013). *Åpne rom, lukkede rom: LHBT i etniske minoritetsgrupper*. Fafo-rapport 2013:36. Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo. Hentet fra <http://www.fafo.no/pub/rapp/20326/20326.pdf>

- European Union Agency for Fundamental Rights (2013). *EU LGBT Survey. European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey*. European Agency for Fundamental Rights. Hentet fra http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf
- Fjær, E. G. & Backe-Hansen, E. (2013). *Å ha foreldre av samme kjønn - hvordan er det, og hvor mange gjelder det?* Hentet fra http://www.nova.no/asset/7085/1/7085_1.pdf
- Gransell, L. & Hansen, H. (2009). *Lige og ulige? Homoseksuelle, biseksuelle og transkønnedes levevilkår* Casa. Hentet fra http://www.dkr.dk/sites/default/files/lige_og_ulige.pdf
- Grønningsæter, A. B., Haug, H., Mandal, R. & Nuland, B. R. (2009). *Fra holdninger til levekår: liv med hiv i Norge i 2009*. Fafo-rapport 2009:13. Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo
- Grønningsæter, A. B. & Lescher-Nuland, B. R. (2010). *Lesbiske, homofile og bifile arbeidstakere i storbyen : undersøkelse blant ansatte i Bergen kommune*. Fafo-rapport 2010:33. Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo. Hentet fra <http://www.fafo.no/pub/rapp/20177/20177.pdf>
- Hegna, K., Kristiansen, H. W. & Moseng, B. U. (1999). *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn*. NOVA-rapport 1/99. Hentet fra http://www.nova.no/asset/6857/1/6857_1.pdf
- Kavli, H. C. & Nadim, M. (2009). *Familiepraksis og likestilling i innvandrede familier*. Fafo-rapport 2009:39. Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo. Hentet fra <http://www.fafo.no/pub/rapp/20129/20129.pdf>
- Lehtonen, J. & Mustola, K. (2004). *Straight people don't tell, do they. Negotiating the boundaries of sexuality and gender at work*. Ministry of Labour. Hentet fra http://www.rakennerahastot.fi/rakennerahastot/tiedostot/esr_julkaisut_2000_2006/tutkimukset_ja_selvitykset/03_02b-04_eihan_heterokaan_kerro_seksuaalisuuden_ja_sukupuolen_rajakayntia_tyoelamassa_en.pdf
- Moseng, B. U. (2003). *Lesbiske og homofile med innvandrerbakgrunn. En pilotundersøkelse*. Rapport 14/03 Oslo: NOVA. Hentet fra http://www.hioa.no/content/download/45968/677214/file/278_2.pdf
- Narvesen, R. R. (2010). *Bestem deg, er du homo eller muslim? - Jeg er et menneske!: en kvalitativ studie av livshistoriene til åtte lesbiske, homofile og bifile med muslimsk bakgrunn*. Masteroppgave. Oslo: Høgskolen i Oslo
- NOU (1993). *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle?*. Finans-og tolldepartementet. Hentet fra <http://www.regjeringen.no/upload/kilde/odn/tmp/2002/0034/ddd/pdfv/154814-nou1993-17.pdf>
- Rafto, H. R. (2008). *Tilhørighet og utestengelse: homofile, lesbiske og bifile med innvandrerbakgrunn*. Masteroppgave. Bergen: Universitetet i Bergen
- Regeringskansliet (2014). *En strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck*. Arbetsmarknadsdepartementet Hentet fra <http://www.regeringen.se/content/1/c6/23/13/50/0d8d2749.pdf>
- Rørlien, R. (2003). *Innvandrar og homofil: tilpassingsstrategiar hos ein minoritet i minoriteten*. Masteroppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo.
- STA (2008). *Transgender Experiences in Scotland Research. Key research findings of the Scottish Transgender Alliance survey of transgender people living in Scotland*. Equality Network. Hentet fra <http://www.scottishtrans.org/wp-content/uploads/2013/03/staexperiencessummary03082.pdf>
- Stefansen, K., Hegna, K., Valset, K., von Soest, T. & Mossige, S. (2009). Vold mot "homofil" ungdom. Forekomst og fortolkninger. *Sosiologi i dag*, 39(2), s. 43-71.

- Stockholms läns landsting (2011). *Hbt-policy for Stockholms läns landsting*. Stockholms läns landsting. Hentet fra http://www.sll.se/upload/Policies/HBT_policySLL.pdf.
- van der Ros, J. (2013). *Alskens folk. Levekår, livssituasjon og livskvalitet for personer med kjønnsidentitetstematikk*. Likestillingscenteret. Hentet fra <http://www.likestillingscenteret.no/Portals/0/Rapporter/2013/Alskens%20folk,%20endelig%20rapport.pdf>
- Whittle, S., Turner, L. & Al-Alami, M. (2007). *Engendered Penalties: Transgender and Transsexual People's Experiences of Inequality and Discrimination*. Wetherby: Inequalities Review. Hentet fra <http://www.pfc.org.uk/pdf/EngenderedPenalties.pdf>
- Whittle, S., Turner, L., Combs, R. & Rhodes, S. (2008). *Transgender Eurostudy: Legal Survey and Focus on the Transgender Experience of Health Care*. The European Region of the International Lesbian and Gay Association. Hentet fra <http://tgeu.org/sites/default/files/eurostudy.pdf>
- Øvergaard, G. D. (2013). *Unge homofile med minoritetsbakgrunn: En kvalitativ studie med sju lesbiske og homofile med minoritetsbakgrunn i Norge*. Masteroppgave. Trondheim: Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap, Universitetet i Trondheim

Kunnskapsoversikt om lesbiske, homofile, bifile og transpersoner

I dette notatet belyses lesbiske, homofile, bifile og transpersoners situasjon, med vekt på levekårsutfordringer, diskrimineringsomfang og samspill mellom lhbt-orientering og etnisitet / religion. Kunnskapsoversikten er basert på fem forskningsrapporter fra 2013. Notatet belyser også erfaringer fra arbeid med lhbt-inkludering og antidiskriminering i Bergen og Stockholm. Prosjektet er finansiert av Oslo kommune.

